

– *Суперечливі почуття щодо батька.* Дитина, яка втікає з дому, або вилучається з сім'ї, нерідко відчуває сильні, теплі почуття до батьків, захищає їх, намагається виправдати, незважаючи на те, що останні жахливо поводитись з ними.

Правовий захист від насильства над дітьми в родині.

На національному рівні в Україні прийнято ряд законодавчих та нормативно-правових актів, які захищають дитину від насильства в сім'ї, а також регламентують діяльність правоохоронців щодо попередження та припинення насильства в сім'ї. Конституція України є тією юридичною базою, норми якої визначають та гарантують охорону і захист прав, свобод та інтересів сім'ї та людини.

Сімейний кодекс визначає сферу сімейних та родинних відносин. Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачено відповідальність за адміністративні порушення, що загрожують громадському порядку й громадській безпеці та які можуть бути вчинені в побутовій сфері Закон «Про попередження насильства в сім'ї», Закон «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за вчинення насильства в сім'ї або невиконання захисного припису» (ст. 173.2 КУпАП). Передача інформації про випадки жорстокого поводження з дитиною для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства покладається на: органи опіки і піклування; служби у справах дітей; центри соціальних служб для молоді.

Механізм взаємодії служб у справах неповнолітніх, органів внутрішніх справ, органів і закладів освіти, охорони здоров'я, у справах сім'ї та молоді у попередженні жорстокого поводження та насильства по відношенню до дитини, наданні невідкладної допомоги дітям, які потерпіли від насильства, визначено спільним наказом Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства охорони здоров'я України від 16.01.04 № 5/34/2/11 (zareєстровано в Міністерстві юстиції 22.01.04 р. за № 99/8697) «Про затвердження Порядку розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення».

Координатором заходів щодо захисту дітей від жорстокого поводження з ними або реальної загрози його вчинення є служба у справах неповнолітніх. У разі виявлення фактів жорстокого поводження або насильства стосовно дитини, про такі випадки необхідно негайно інформувати територіальний підрозділ служби у справах неповнолітніх за місцем проживання дитини.

Людмила Головач,
мол. наук. співроб.,
Тернопільський національний
педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВІВ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА У СІМ'Ї

У статті аналізуються особливості проявів сексуального насильства у сім'ї щодо дітей. Показано його негативний вплив на становлення майбутнього сім'янина.

Liudmyla Holovach

PARTICULAR MANIFESTATIONS OF DOMESTIC SEXUAL ABUSE

The article features the problem of physical domestic violence against children. The negative influence of violence on children and on development of their family relations in future.

Серед негативних особливостей життєдіяльності сучасної сім'ї в Україні виділяють кризу сімейних традицій, родинно-побутової культури; розпад шлюбів; зростання кількості неповних сімей, сімей з нерідними батьками; значну поширеність абортів та позашлюбних зачатъ; деградацію шлюбно-сімейних стосунків; девальвацію сенсу сімейного життя; сексуальну експлуатацію дівчат та молодих жінок; погіршення репродуктивного здоров'я населення. Свідченням цього є констатоване медичними працівниками швидке розповсюдження ВІЛ-інфекції та венеричних захворювань серед підлітків та молоді, ранній початок статевого життя підлітків, що призводить до небажаної вагітності та пологів або ж абортів.

Гострою проблемою постає схильність підлітків до проституції. Відсутність культури міжстатевих взаємин, неготовність до конструктивної взаємодії спричинює велику кількість розлучень серед новостворених пар та значний відсоток неповних сімей, що, у свою чергу, сприяє неповноцінному статево-рольовому вихованню дітей. У сім'ях існують жорстокість, насильство, жорстка система примусу, підвищений рівень взаємної агресії. Існує незнання сім'єю своїх прав у суспільстві, низький рівень загальної культури та знань серед підлітків і молоді з питань статевих стосунків, шлюбу та сім'ї. Науково-популярна

література, телевізійні та радіопроеграми з проблем статі перенасичені пропагандою насильства, сексуальних відхилень, шкідливих звичок тощо.

Наукові уявлення про юнацьку сексуальність, статеворольову ідентифікацію, формування міжстатевих стосунків відображені в дослідженнях Т. Говорун, Т. Буленко, Г. Келлі, С. Ковальова, В. Кравця, В. Кагана, О. Кікінежді, І. Кона, А. Свядоша, В. Семиченко та ін.; положення особистісно орієнтованого виховання визначені І. Бехом, М. Боришевським, Л. Мороз, О. Кульчицькою, О. Сечейко та ін. Різні види насильства у сім'ї розглядають О. Бандурка, О. Бойко, О. Бондаренко, В. Брижик, Т. Говорун, О. Кікінежді, К. Левченко, С. Павлиш, Г. Роменський та ін.

Метою цієї статті є розкриття проявів сексуального насильства у сім'ї, його негативного впливу на подальше становлення сім'янина.

У 2010 р. соціальним супроводом Центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді було охоплено 3308 сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, у 2011 р. – 2109 сімей, за 9 місяців 2012 р. – 1476. У 2010 р. до центрів соціально-психологічної допомоги з випадками насильства направлено 387 сімей, у 2011 р. – 136, за 9 місяців 2012 р. – 136 [4, с. 62]. За даними Інституту соціології Національної академії наук України, 68% жінок в Україні зазнають знуцання в родині, у тому числі, як правило, кожна десята дівчина в Україні зазнала насильства. Згідно з цими даними майже 60% жінок, що страждають від фізичного насильства в родині, зазнають і сексуального насильства [6, с. 76].

Згідно з результатами соціологічного опитування «Проблема насильства в українських сім'ях», проведеного наприкінці 2009 – на початку 2010 рр., 44% українців зазнавали насильства в родині упродовж життя. Якщо розглядати не тільки особистий досвід, але й досвід близьких родичів, то майже в кожній другій родині (49%) стикалися з цією проблемою. Третина респондентів цього дослідження відзначили, що зазнавали насильства в дитинстві. Гендерні відмінності у проявах насильства в сім'ї в період до та після 18 років проявляються таким чином: жінки частіше страждають від насильства в дорослому віці, а чоловіки – в дитячому. Близько половини тих, хто зазнав насильства в дитячому віці, стикалися з ними і в дорослому житті. Кожного року щонайменше 11% українських сімей стикаються з проблемою насильства в сім'ї. Згідно з даними цього дослідження, незалежно від віку жертв насильства, сексуальне насильство посідає четверте місце після психологічного, фізичного та економічного [5, с. 15, 44].

Сексуальне насильство в сім'ї визначають як протиправне посягання одного члена сім'ї на статеву недоторканість іншого члена сім'ї, а також дії сексуального характеру стосовно неповнолітнього члена сім'ї. Сексуальне насильство або спокушання роз'яснюється як використання дитини (хлопчика чи дівчинки) дорослим чи іншою дитиною для задоволення сексуальних потреб або отримання вигоди. Множина варіацій сексуального насильства, як будь-якого способу задоволення дорослим своїх сексуальних потреб за рахунок дитини, містить: демонстрацію статевих органів, демонстрацію мастурбації дорослого дитині; пропозицію статевих стосунків, ласки; контактний спосіб, дотики дорослого до тіла дитини, маніпулювання її статевими органами; спостереження за людьми, що задовольняють свої сексуальні потреби, показ порнографії дітям, використання дитини для порнографічних зйомок; створення сексуалізованого середовища, коли батьки чи інші дорослі здійснюють розпусні дії у присутності малюка; оральний секс; вагінальне або анальне проникнення; сексуальні стосунки дитини з тваринами, сексуальна експлуатація дитини з метою заробітку та ін. [2; 7].

Ознаками переживання дитиною сексуального насильства є низка симптомів: 1) так звана сексуалізована поведінка (ігри, в яких дитина використовує іграшки, що виконують неоднозначні рухи, імітують статевий акт; залучення до таких ігор інших дітей чи демонстрація таких рухів з м'якими іграшками); 2) малюнки з очевидними особливостями, які дитина певного віку не може знати (статеві органи у людей; різні символи, які є символами статевих органів; інші малюнки, які красномовно свідчать про те, що дитина спостерігала чи була учасником сексуальних дій); 3) неоднозначні докучання дорослим, провокація нових батьків, ніби «загравання», нав'язлива мастурбація чи інші способи заспокоєння себе (хоча в окремих випадках це може вказувати на інші ознаки незадоволених потреб дитини); 4) нічні жахи у дітей як симптоми перенесеної травми, розмазування випорожнювань, енурез чи навмисне сечовипускання дитини повз унітаз.

Початок інцестних стосунків, як правило, припадає на старший дошкільний або молодший шкільний вік, коли потерпілі діти ще не здатні оцінити дії дорослого (батька, вітчима, старшого брата, іншого старшого родича) як протиправних. У Кримінальному кодексі України до злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи застосовуються такі статті: ст. 152 – зґвалтування неповнолітньої або неповнолітнього (ч. 3), зґвалтування малолітньої або малолітнього (ч. 4); ст. 153 – насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, досконале відносно неповнолітньої або неповнолітнього (ч. 2), досконалі відносно малолітньої або малолітнього (ч. 3); ст. 154 – примушування до вступу у статевий зв'язок; ст. 155 – статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості; ст. 156 – розбещення неповнолітніх; ст. 303 – сутенерство або втягування в заняття проституцією неповнолітнього (ч. 3), малолітнього (ч. 4) [3, с. 306, 331].

Через незрілу психіку дитини, її навіюваність, відчуття безумовного авторитету старшого, нерозвинутість логічного мислення, необізнаність з тим, що є добрим, а що ні, психологічний тиск на дитину, – відбувається послідовне розгортання інцестних стосунків у сім'ї, яке може тривати й довгі роки. Потерпіла Марина М. згадує про перші теплі інтимні стосунки з вітчимою, які розпочалися ще в молодшому шкільному віці, коли мати працювала у нічній зміні. Їхні «секретні відносини» звичайно швидко розпізнала мати. Але боязкість такого розголосу перед односельчанами, та й відсутність намагання стати йому на перешкоді, щоб «зберегти сім'ю», «мати чоловіка в домі», з її боку, і зростаючого страху дитини, що вітчима, який є вагомим годувальником сім'ї, посадять у в'язницю, – призвели до того, що так продовжувалось з десяток років. Студенткою вона познайомилась і вийшла заміж за хорошого хлопця, проте її потаємні інтимні стосунки з вітчимою продовжуються. Можливим поясненням цьому є думка Т. Говорун про те, що дівчата «більш схильні до позитивного прийняття себе об'єктом сексуальних домагань, а стриманість у власному волевиявленні, здатність до маніпулювання іншими, особливо чоловіками в романтичних стосунках приймається ними як необхідна умова успішності» їхньої життєдіяльності [1].

Як стверджує Т. Говорун, сексуальне насильство в будь-якій формі – від сексуально-небажаних дотиків, упосліджень до інцестних стосунків та звалтування, має особливо негативний вплив на психіку, оскільки зачіпає глибинні основи образу Я-відчуття, самості, самоцінності, самототожності, уявлення про безперервність існування свого Я. При цьому тимчасовий, навіть нетривалий період дисбалансу складових Я-образу, зокрема тілесного і сексуального, призводить до підвищення тривожності, депресивних станів, соціальних фобій, зміни смислотворчих мотивів життєдіяльності в цілому [1].

Дослідження прояву психосексуального розвитку осіб, потерпілих від сексуального насилля, засвідчує значні зрушення в цілісності та динаміці їх особистісного розвитку. Недозріла психіка дитини, яка не готова прийняти того, що можливо тільки між дорослими людьми, піддається дуже сильній травмі. Ця травма впливає на усі сфери особи дитини: на інтелектуальну, емоційну, соціальну. Проявитися це може тільки одним способом – у поведінці. Почуття страху, недовіри, безсилля – це те, що відчувають діти, що пережили сексуальне насильство. У випадках отримання задоволення через подразнення еrogenних зон в дитини з'являється відчуття провини і сорому за те, що з нею сталося. Тривожність, нещирість, ізольованість, закритість, низька самооцінка, низький рівень домагань і очікувань, відчуття малоцінності – ось психологічні надбання особистості дитини в результаті інцестних стосунків, зазначають Т. Говорун та О. Кікінежді [2, с. 363].

Діти, що піддаються насильству або є свідками домашнього насильства, можуть поводитися таким чином: 1) відмовляються ходити в школу, оскільки побоюються, що хто-небудь може дізнатися про сімейну ситуацію насильства; 2) проявляють турботу про інших більше, ніж про себе самого; 3) можуть бути надмірно агресивними чи навпаки занадто пасивними; 4) на будь-які репліки в їх адресу, реагують обзиваннями, знущальними фразами, прагнуть нападати; 5) поведуться так, щоб привернути увагу до себе; 6) навмисно заподіюють біль іншим дітям або тваринам; 7) вживають алкоголь, наркотики або дурманні речовини; 8) говорять про самогубство; 9) мають незвичайні сексуальні знання; 10) поведуться як маленькі дорослі – бездоганно; 11) ведуть активну громадську діяльність, щоб менше бувати удома; 12) мають проблеми з апетитом.

На фізичному рівні результатом того, що діти піддаються насильству або є свідками домашнього насильства, є: часті скарги на головні болі, болі в шлунку, напади задухи (астма); почувають себе завжди втомленими, в'ялими; часто хворіють на простуду, грип; не піклуються про особисту гігієну; часом не реагують на фізичний біль; мають шкідливі звички – смочуть пальці, накручують волосся на пальці. Дітям, що живуть в ситуації домашнього насильства або є свідками такої ситуації, складно підтримувати стосунки з друзями і однокласниками, довіряти іншим, вирішувати конфлікти.

Найнебезпечніше те, що сексуальне насильство розбещує самих дітей. Більше половини дівчат, які займаються проституцією, в дитинстві піддалися сексуальним домаганням з боку своїх близьких.

Найскладніше затягуються душевні травми. Вони можуть нагадувати про себе у вигляді поведінки, соматичних проявів (хвороб різного роду), можуть приходити у вигляді нічних кошмарів або депресивних станів. Але більшість ран дитячої душі все-таки вдається загоїти за допомогою професійної допомоги фахівців і цілющої сили сімейного тепла. Головне, щоб дитина почала довіряти дорослим і знала, що світ передбачуваний і не небезпечний. І що він/вона сам (-а) коли-небудь зможе стати батьком/матір'ю, який(-а) не образить свою дитину і не кине її.

Сьогодні назріла необхідність розробки статево-освітніх програм, націлених на розвиток умінь дітей різного шкільного віку розпізнавати сексуально-неадекватну поведінку оточуючих, як дорослих так і однолітків, застосовувати запобіжні засоби її попередження як у сім'ї, так і в школі. Головні зусилля мають покладатися як на те, щоб навчити дітей знаходити необразливі форми для вияву своїх емоцій, так і на розвиток здатності кожного вихованця мінімізувати підпадання під ризик сексуального насилля, вміти його розпізнавати у зловживаннях з боку однолітків та дорослих та запобігати їм.

ЛІТЕРАТУРА

1. Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Т. Говорун. – К., 2002. – 35 с.
2. Говорун Т. Стать та сексуальність : психологічний ракурс : навч. посіб. / Т. Говорун, О. Кікінежді. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 1999. – 384 с.
3. Кримінальний кодекс України // Звіт Кодексів і Законів України. – К. : Українське агентство інформації та друку «Рада», 2007. – С. 285 – 352.
4. Моніторинг стану виконання законодавства України щодо протидії насильству в сім'ї, 2001 – 2011 роки / [кол. авт. : О. Бандурка, О. Бондаренко, В. Брижик та ін. ; заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко ; вступ. слово О. Зарубінського]. – Х. : Права людини, 2011. – 240 с.
5. Проблема насильства в українських сім'ях : соціол. опитування / за ред. С. Павлиш. – К. ; Запоріжжя : Друкарський світ, 2010. – 52 с.
6. Роменський Г. Домашнє насильство та шляхи його подолання / Г. Роменський // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених. – 2004. – Вип. 5. – С. 74 – 78.
7. Соціальна і корекційна робота з особами, які вчинили насильство в сім'ї : навч.-метод. посіб. : у 2 т. / [Кол. авт. : О. Бандурка, О. Бандурка, В. Брижик та ін. ; за заг. ред. О. Бандурки, К. Левченко, І. Трубавіної]. – К. : Україна, 2013. – Т. 1. – 130 с.

Нарміна Гусейнова,
аспірантка,
Херсонський державний університет

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДИТЯЧОЇ ТРАВМИ

У статті розглядаються основні категорії насильницьких дій до дитини, визначені наслідки зневажливого відношення батьків до дитини. Представлені ознаки, за якими можна визначити, що дитина травмована та наведено приклад групової роботи з дітьми, які переживають травму.

Narmina Huseinova

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CHILDHOOD TRAUMA

The article outlines the main categories of violence against children, several consequences of neglect attitude of parents are analyzed. Several particularities of injured child are provided, an example of group work with children survivors of violence is recommended.

Психологи часто стикаються з необхідністю роботи з наслідками психічної травми, перенесеної клієнтом. Існує психологічна та психотерапевтична допомога дітям в критичних і травматичних ситуаціях. Це послуги телефонів довіри, екстрені виїзди спеціалістів на місця катастроф і військових дій та інше. У цьому випадку завданням психолога є надання підтримки і допомоги у відреагуванні емоцій, переживанні та осмисленні всього, що відбулось із постраждалими. Однак нерідко діти не мають можливості отримати допомогу, бо їх життя яких протікає всередині сім'ї, яка приховує насилля.

Вітчизняна і зарубіжна статистика показує, що діти, як правило, частіше стають жертвами насильства, ніж дорослі. Згідно існуючої класифікації можна виділити три категорії насильницьких дій:

– пандемічна (має поширений характер), до якої належать фізична і вербальна агресія між сиблінгами, фізичні покарання батьками дітей, злодійство, фізична і вербальна агресія; агресія з боку оточуючих, вандалізм, пограбування;

– гостра (має епізодичний характер), до якої належать звалтування, фізичне і сексуальне насильство (зловживання), неналежний догляд з боку батьків (звичне, зневажливе ставлення), викрадення дитини одним з членів сім'ї, психологічне насильство;

– екстраординарна (має надзвичайно рідкісний характер), до якої належать викрадення дитини сторонніми людьми, вбивство [4, с. 185].

Найбільш поширеними формами насильства над дітьми є:

Фізичне насильство – це насильницькі та інші навмисні незаконні (заборонені) людські дії (наруга, образа, покарання), які завдають дитині фізичну або душевну біль і страждання, а також завдають шкоди її розвитку і життєдіяльності.

Сексуальне насильство або образа кваліфікується в тих випадках, коли були зроблені наступні дії по відношенню до дитини: сексуальний контакт між дорослим і сексуально незрілим дитиною з метою отримання дорослим сексуального задоволення; використання сили, погроз або обману з метою залучення дитини в сексуальну активність; сексуальний контакт, при якому дитина не здатна контролювати свої взаємини з дорослими в силу вікових і фізичних особливостей.

Ще однією найпоширенішою, але найменш «помітною» формою насильства є зневажливе ставлення (батьківська недбалість, дитяча занедбаність), тобто умисне обмеження біологічних потреб дитини чи